

**URF, ZAMON VA MAKON O‘ZGARISHIGA BOG‘LIQ
FATVOLAR: “AL-FATOVO”DAN ZAMONAVIY
QUSHXONALARDA ZABH MASALASIGA**

Muzaffar Kamilov

Tarix fanlari nomzodi, dotsent

Annotatsiya. Maqolada Sirojiddin O‘shiyning “al-Fatovo as-Sirojiyya” asaridagi urf, zamon va makon o‘zgarishi bilan bog‘liq fatvolar tahlil qilinib, ular asosida zamonaviy qushxonalarda tovuqlarni zabh qilish masalasiga yondashuv ishlab chiqiladi. Tasvib va ayollarning masjidga borishi haqidagi fatvolar misolida hukmning o‘zgarishiga sabab bo‘luvchi to‘rt holat ko‘rsatiladi. So‘ngra sanoat qushxonalaridagi uch xil zabh usuli shar‘iy talablar nuqtayi nazaridan to‘rt jihat bo‘yicha baholanadi. Tadqiqot natijalari halol sertifikatlash amaliyoti uchun aniq mezonlar taklif etadi.

Kalit so‘zlar: O‘shiy, “al-Fatovo”, urf, zamon va makon, hukmning o‘zgarishi, zabh, qushxona, halol, tasmiya.

**FATWAS LINKED TO CUSTOM, TIME AND PLACE: FROM
“AL-FATAWA” TO SLAUGHTERING POULTRY IN MODERN
PLANTS**

Rakhimov Nematullokh Karimjanovich

Abstract. The article analyses the fatwas of Sirajuddin al-Ushi’s “al-Fatawa al-Sirajiyya” that depend on custom, time and place, and on that basis develops an approach to the slaughter of poultry in modern processing plants. Using the cases of tathwib and of women attending the mosque, four situations in which a ruling may change are identified. Three industrial slaughter

methods are then assessed against the requirements of Islamic law in four respects. The findings offer concrete criteria for halal certification practice.

Keywords: al-Ushi, “al-Fatawa”, custom, time and place, change of rulings, slaughter, poultry plant, halal, tasmiya.

KIRISH

Islom huquqidagi hukmlarni ikki toifaga ajratish an'anasi qadimdan mavjud: bir toifa hukmlar zamon va makon o'zgarishi bilan o'zgarmaydi, ikkinchi toifasi esa jamiyatning turmush tarzi, odatlari va zaruratlaridan kelib chiqib moslashadi. Ibodatning asosiy shakllari, savdoning halol va harom chegaralari birinchi toifaga kirsa, qasamlardagi lafzlar, ayrim ijtimoiy tartiblar va amaliy usullar ikkinchi toifaga mansub. Bu farqni aniq tasavvur qilmaslik bugungi kunda ikki qarama-qarshi xatoga olib kelmoqda: ba'zilar hamma hukmlar o'zgaradi deb da'vo qilsa, boshqalar amaliy usulga oid har qanday yangilikni bid'at sifatida rad etadi.

Sirojiddin O'shiyning “al-Fatovo as-Sirojiyya” asari bu masalada muhim metodologik tayanch beradi, chunki unda muallif bir qator hukmlarni ochiq-oydin urf va zamonga bog'lab izohlaydi. Asardagi bunday fatvolar zamonaviy masalalarni, xususan sanoat miqyosidagi zabh amaliyotini baholashda namuna vazifasini o'tashi mumkin. Bugun bir kunda minglab hayvonni so'ya oladigan qushxonalar paydo bo'lgan sharoitda ularning ishlash tartibini shar'iy jihatdan o'rganish kechiktirib bo'lmaydigan vazifaga aylandi.

Maqolaning maqsadi – “al-Fatovo”dagi urf va zamonga bog'liq fatvolar asosida hukmning o'zgarishi mezonlarini aniqlash va bu mezonlarni zamonaviy qushxonalardagi zabh amaliyotiga tatbiq etishdir.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqotda “al-Fatovo as-Sirojiyya” matnidan urf, zamon va makonga bevosita ishora qilingan fatvolar ajratib olindi va ular hanafiy usul adabiyotidagi hukmning o‘zgarishi nazariyasi bilan qiyoslandi. Zamonaviy zabh amaliyotiga oid qism uchun qushxonalarda qo‘llanayotgan texnologik jarayonlarning tavsifi asos qilib olindi; ular uch turga ajratilib, har biri zabhning shar’iy shartlari bo‘yicha alohida tahlil qilindi. Ishda matn tahlili, tasniflash va tatbiqiy-qiyosiy metodlar qo‘llanildi, zamonaviy fiqhiy adabiyotdan Muhammad Taqiy Usmoniyning tadqiqotlariga murojaat etildi (Rahimov, 2024).

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O‘shiy “Namoz kitobi”ning azon bobida tasvib, ya’ni azon bilan iqoma orasida namozning boshlanayotganini bildirish amaliyotini keltirib, uning zarari yo‘qligini, har bir qavmning tasvibi o‘zlarida urf bo‘lgan ko‘rinishda bo‘lishini yozadi: ba’zilar “namoz, namoz”, boshqalar “namoz boshlandi” deydi; Muhammad ibn Salama al-Balxiydan tomoq qirib ovoz chiqargani rivoyat qilinsa, Hisomiddin buni bid’at deb baholagan (O‘shiy, 2013: 237). Bu fatvoning ahamiyati shundaki, muallif bir amaliyotning turli o‘lkalarda turlicha bo‘lishini ixtilof sababi emas, tabiiy hol deb qaraydi. Bizning yurtlarimizda bu boradagi urf “Qad qomatis-solah” deyilishidir va o‘zga o‘lkadagi boshqacha amaliyot bunga zid dalil bo‘la olmaydi.

Ikkinchi misol ayollarning masjidga borishi masalasidir. Muallif imom ortida avval erkaklar, so‘ng bolalar, keyin ayollar turishi haqidagi klassik tartibni keltirgach, “bu ularning zamoniga tegishli, bizning zamonimizda esa ayollar masjidga kirmaydilar” deb izoh beradi. Bu jumla hukmning o‘zgarish sababini ochiq ko‘rsatadi: matn emas, ijtimoiy vaziyat o‘zgargan. Payg‘ambar alayhissalom davrida sahobiya ayollar besh vaqt namoz, juma va hayit namozlari uchun masjidga borgani, keyingi davrlarda esa fitna xavfi sababli cheklovlar joriy etilgani manbalarda batafsil bayon qilingan. Demak,

O‘shiyning bayoni mutlaq taqiq emas, muayyan zamon sharoitiga berilgan bahodir va bu ikki narsani chalkashtirmaslik zarur.

Manbalar tahlili hukmning zamon va vaqt o‘zgarishi bilan o‘zgarishi to‘rt holatda ro‘y berishini ko‘rsatadi. Birinchisi, hukm muayyan illat asosida chiqqan bo‘lib, vaqt o‘tishi bilan o‘sha illat yo‘qolsa, hukm ham o‘zgaradi. Ikkinchisi, hukm urf-odatga asoslangan bo‘lib, urf o‘zgarsa, hukm ham o‘zgaradi. Uchinchisi, o‘ta zarurat yoki umumul-balvo, ya’ni ommaga yoyilgan va undan qutulib bo‘lmaydigan qiyinchilik yuzaga kelsa, hukm zaruratning qamrovi va taqozosi miqdorida o‘zgaradi. To‘rtinchisi, keyinchalik yuzaga chiqishi mumkin bo‘lgan zararlarning oldini olish maqsadida hukm o‘zgartiriladi. Bu to‘rt holat o‘zgarishning cheklangan doirasini ko‘rsatadi: o‘zgarayotgan narsa nassning o‘zi emas, uning muayyan vaziyatga tatbiqidir.

Ana shu mezonlar bugungi sanoat qushxonalariga tatbiq etilganda masala ancha aniqlashadi. Amaldagi usullarni uch turga ajratish mumkin. Birinchi turda tovuqlar yagona avtomatik qurilma yordamida so‘yiladi: qushlar oyog‘idan ilgaklarga osilib, avval sovuq suv oralig‘idan o‘tkaziladi, so‘ng tez aylanadigan dumaloq pichoq yonidan o‘tkazilib, halqumi avtomatik tarzda kesiladi, keyin issiq suv purkalib pati yulinadi va keyingi bosqichlar ham inson aralashuvisiz davom etadi. Ikkinchi turda butun jarayon shu tartibda bo‘lib, faqat pichoq oldiga maxsus ishchi qo‘yiladi va har bir tovuq pichoqqa yetib kelganda tasmiyani aytib turadi. Uchinchisi turda esa tovuqlar qurilmaga kirishidan oldin bir necha ishchi qo‘lidagi pichoq bilan har biriga alohida tasmiya aytib, halqumidan so‘yadi, undan keyingina jarayon avtomatlashtirilgan bosqichga o‘tadi.

Birinchi tur to‘rt jihatdan baholanishi kerak. Birinchidan, halqum kesilishidan oldin tovuqning tok bilan zaryadlangan sovuq suvdan o‘tkazilishi. Bu amaliyot hamma joyda qo‘llanmaydi; suv tok bilan

zaryadlanmagan bo'lsa, shar'iy halollikka salbiy ta'siri yo'q. Tok mavjud bo'lganda esa u odatda hayvonning o'limiga emas, miyasining gangishiga sabab bo'ladi, ammo chuqur o'rganilganda ba'zi hollarda o'limga olib kelishi aniqlangan; bunday holatda hayvon shar'iy zabhdan oldin o'lgan bo'lib chiqadi va uni iste'mol qilish halol bo'lmaydi. Shu sababli har qanday shubhadan xoli bo'lish uchun bu bosqichdan voz kechish afzal. Ikkinchidan, aylanma pichoqda halqumning kesilishi: ko'pincha kesilishi lozim bo'lgan tomirlar kesiladi, lekin tovuq o'sha lahzada harakatlanib qolsa, bo'yni pichoqqa to'liq tegmay qolishi mumkin, bu esa har bir qushning kesilganini nazorat qilishni talab qiladi. Uchinchidan, aytilishi vojib bo'lgan tasmiyaning bu usulda qanday ado etilishi masalasi, chunki avtomat qurilmada har bir hayvon uchun alohida niyat va tasmiya topilmaydi. To'rtinchidan, issiq suvdan o'tkazilish bosqichi, u qonning to'liq chiqishiga va go'shtning holatiga ta'sir qiladi.

Shu to'rt jihat birgalikda baholanganda birinchi turdagi amaliyotning shar'iy jihatdan eng muammoli ekani, uchinchi turdagi amaliyot esa klassik talablarga to'liq javob berishi ma'lum bo'ladi. Ikkinchi tur oraliq holatni egallaydi: unda tasmiya aytiladi, ammo kesish jarayonining har bir qush bo'yicha to'g'ri bajarilgani ustidan nazorat zarur bo'lib qoladi. Bu yerda O'shiy fatvolaridan chiqadigan mezon ishlaydi: o'zgarishga yo'l ochadigan narsa texnikaning yangiligi emas, zaruratning haqiqiy mavjudligi va zararning oldini olish talabidir. Texnologiya savdoning hajmi va tezligi ehtiyojini qondiradi, ammo tasmiya va halqumning kesilishi kabi hukmning o'zagiga tegishli shartlarni chetlab o'tish uchun asos bo'la olmaydi.

XULOSA

Sirojiddin O'shiyning "al-Fatovo" asaridagi tasvib va ayollarning masjidga borishi haqidagi fatvolar hukmning o'zgarishi masalasida amaliy namuna beradi: muallif bir amaliyotning o'lkalarga ko'ra turlicha bo'lishini

tabiiy deb qaraydi va o'z zamonidagi cheklovni mutlaq taqiq sifatida emas, muayyan vaziyatga berilgan baho sifatida ifodalaydi. Manbalar tahlili hukm to'rt holatda – illat yo'qolganda, urf o'zgarganda, zarurat yoki umumul-balvo yuzaga kelganda va zararning oldini olish maqsadida o'zgarishini ko'rsatadi, bu esa o'zgarishning chegarasini ham belgilaydi. Mazkur mezonlar zamonaviy qushxonalardagi zabh amaliyotiga tatbiq etilganda, tasmiya aytilmaydigan va har bir qushning kesilishi nazorat qilinmaydigan to'liq avtomatlashtirilgan usul shar'iy talablarga javob bermasligi, tok bilan zaryadlangan suvdan o'tkazish esa shubhani kuchaytirishi ayon bo'ladi. Aksincha, har bir qushga alohida tasmiya aytib qo'lda so'yish yoki tasmiya aytib turuvchi ishchi qo'yilgan, kesilish ustidan doimiy nazorat o'rnatilgan usullar klassik talablar bilan uyg'unlashadi. Shu bois halol sertifikatlash tizimida e'tiborni umumiy bayonotlarga emas, aynan shu bosqichlarning texnologik tavsifiga qaratish lozim bo'ladi.

MANBA VA ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Aminov, H., & Primov, S. (2017). Hanafiy fiqhi tarixi, manbalari va istilohlari. Toshkent: Movarounnahr.
2. Ibn Obidin, M. (2003). Radd al-muhtor ala-d-Durr al-muxtor. Bayrut: Dor al-kutub al-ilmiyya.
3. Marg'inoniy, B. (2000). Al-Hidoya. Bayrut: Dor al-kutub al-ilmiyya.
4. Rahimov, N. (2024). Sirojiddin O'shiy "al-Fatovo" asarining hanafiy fatvo ilmi rivojida ahamiyati: PhD dissertatsiyasi. Toshkent: O'zbekiston xalqaro islom akademiyasi.
5. Usmoniy, M. T. (2017). Buhus fi qazoyo fiqhiyya muosira. Damashq: Dor al-qalam.
6. O'shiy, S. (2013). Al-Fatovo as-Sirojiyya. Bayrut: Dor al-kutub al-ilmiyya.